

9 788670 257481

**Стојан
Новаковић**
поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Стојан Новаковић – поводом сто седамдесет пет година од рођења

Стојан Новаковић

поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Српска академија наука и уметности

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXII

P R E S I D E N C Y

Book 11

STOJAN NOVAKOVIĆ

REGARDING ONE HUNDRED AND SEVENTY FIVE YEARS SINCE BIRTH

Scientific meeting with an international partake, held at the Serbian
Academy of Sciences and Arts on November 1–2, 2017

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXII

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 11

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ПЕТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године

БЕОГРАД 2018

Редакциони одбор
академик Михаило Војводић, уредник
академик Љубодраг Димић
проф. др Мило Ломпар
др Мирослав Перишић
др Срђан Рудић
др Војислав Павловић
проф. др Александар Расићовић, секретар

Уредници
академик Михаило Војводић
академик Александар Косић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Дизајн корица
Драгана Лацмановић-Лекић

Технички уредник
Никола Стевановић

Лектура
Снежана Крстић-Букарица
Невена Ђурђевић

Коректура
Рајка Павловић

Штампа
Colorgrafx, Београд

Тираж
400 примерака

САДРЖАЈ

Михаило Војводић, <i>О овој књизи</i>	9
Владимир С. Костић, <i>Поздравни говор</i>	11
Михаило Војводић, <i>Уводна реч</i>	13
Михаило Војводић, <i>Стојан Новаковић, Анексиона криза и српско питање</i>	15
Mihailo Vojvodić, <i>Stojan Novaković, Annexation crisis and the Serbian question</i>	21
Славенко Терзић, <i>Балканске студије Стојана Новаковића</i>	23
Slavenko Terzić, <i>Stojan Novaković's Balkan studies</i>	34
Мило Ломпар, <i>Полихисторска својства Стојана Новаковића и књижевности</i>	37
Milo Lompar, <i>Polyhistoric characteristics of Stojan Novaković and literature</i>	63
Андреј Шемјакин, <i>Министар унутрашњих дела и вођа револуционарне емиграције: Стојан Новаковић и Никола Пашић 1884. године</i>	65
Andrej Šemjakin, <i>Minister of internal affairs and the leader of revolutionary emigration: Stojan Novaković and Nikola Pašić in 1884</i>	73
Срђан Рудић, <i>Рад Стојана Новаковића на проучавању средњовековне српске историје</i>	75
Srđan Rudić, <i>Stojan Novaković's work on studying of Serbian medieval history</i>	87
Александар Растовић, <i>Стојан Новаковић као министар просвете</i>	89
Aleksandar Rastović, <i>Stojan Novaković as the education minister</i>	108
Љубодраг П. Ристић, <i>Британске и француске оцене спољне политишке владе Стојана Новаковића (1895–1896)</i>	109
Ljubodrag P. Ristić, <i>British and French evaluations of Stojan Novaković's government's foreign policy (1895–1896)</i>	126

Лупас Атанасиос, <i>Стјојан Новаковић и Грци: грчке перцепције о Стјојану Новаковићу</i>	127
Lupas Atanasios, <i>Stojan Novakovic and the Greeks: Greek perception of Stojan Novaković</i>	136
Ђорђе Ђурић, <i>Стјојан Новаковић на челу владе „четворне коалиције”</i>	137
Đorđe Đurić, <i>Stojan Novaković at the helm of “four-party coalition” government</i>	145
Александар Животић, <i>Одбрамбене припреме владе Стјојана Новаковића 1909. године</i> ...	147
Aleksandar Životić, <i>Defensive preparations of Stojan Novaković’s government in 1909</i>	162
Војислав Павловић, <i>Стјојан Новаковић и Конкордаји са Ватиканом</i>	165
Vojislav Pavlović, <i>Stojan Novaković and Concordat with the Vatican</i>	180
Петар В. Крестић, <i>Стјојан Новаковић у Дневнику Милана Ђ. Милићевића</i>	181
Petar V. Krestić, <i>Stojan Novaković in Milan Đ. Miličević’s Diary</i>	196
Бранко Бешлин, <i>Стјојан Новаковић и Матица српска</i>	197
Branko Bešlin, <i>Stojan Novaković and Matica srpska</i>	209
Радомир Ј. Поповић, <i>Шабачки дани Косте Новаковића (1842–1857 године)</i>	211
Radomir J. Popović, <i>Šabac days of Kosta Novaković 1842–1857</i>	233
Александра Новаков, <i>Утицај Стјојана Новаковића на рад српских средњих школа у Османском царству</i>	235
Aleksandra Novakov, <i>Stojan Novaković’s influence on work of Serbian secondary schools in the Ottoman Empire</i>	253
Мирослав Јовановић, <i>Стјојан Новаковић у Српском ученом друштву и Српској краљевској академији</i>	255
Miroslav Jovanović, <i>Stojan Novaković in the Serbian Learned Society and in the Royal-Serbian Academy</i>	269
Миле Станић, <i>Прејиска Стјојана Новаковића у Архиву САНУ</i>	271
Mile Stanić, <i>Stojan Novaković’s correspondence in the SASA Archives</i>	315
Бојана Миљковић Катић, <i>Политика Министарства народне привреде у влади Стјојана Новаковића</i>	317
Bojana Miljković Katić, <i>Policy of the Ministry of People’s Economy in Stojan Novaković’s government</i>	328
Драган Симеуновић, <i>Државојворна мисао и дело Стјојана Новаковића</i>	329
Dragan Simeunović, <i>State-building thought and works of Stojan Novaković</i>	344

Милош Ковић, <i>Стојан Новаковић и југословенска идеја</i>	347
Miloš Ković, <i>Stojan Novaković and the Yugoslav idea</i>	355
Борис Милосављевић, <i>Стојан Новаковић и Слободан Јовановић</i>	357
Boris Milosavljević, <i>Stojan Novaković and Slobodan Jovanović</i>	378
Вељко Станић, <i>Ерудитија, полихистор, интелектуалац: проблеми „филозофске историје“ у делу Стојана Новаковића</i>	379
Veljko Stanić, <i>Erudit, polyhistor, intellectual: problems of “philosophical history” in Stojan Novaković’s work</i>	394
Ђорђе Бубало, <i>Стојан Новаковић – замисли и подухвати систематској издавања средњовековних српских извора</i>	395
Đorđe Bubalo, <i>Stojan Novaković – ideas and undertakings of systematic publishing of medieval Serbian sources</i>	421
Рада Стијовић, <i>Стојан Новаковић и Речник Српске академије наука и уметности</i>	423
Rada Stijović, <i>Stojan Novaković and the Dictionary of the Serbian Academy of Sciences and Arts</i>	430
Мирјана Бошков, <i>Поставке Стојана Новаковића о „хронографу–тројадику“ у светлости савремених истраживања</i>	431
Mirjana Boškov, <i>Stojan Novaković’s postulates about “chronograph–troyadik” in the light of modern research</i>	447
Рајна Драгићевић, <i>Место Стојана Новаковића у ланцу најважнијих српских лингвиста</i>	449
Rajna Dragićević, <i>Stojan Novaković’s place in the chain of most important Serbian linguists</i>	463
Александар М. Милановић, <i>Стојан Новаковић као језички нормативиста</i>	465
Aleksandar M. Milanović, <i>Stojan Novaković as a language normativist</i>	478
Милан Алексић, <i>Књижевнотеоријски ставови Стојана Новаковића</i>	479
Milan Aleksić, <i>Stojan Novaković’s ideas about literary theory</i>	492
Ненад Николић, <i>Стојан Новаковић и питање српској идентитетима: поглед кроз књижевност, језик и културу: 1867–1913</i>	493
Nenad Nikolić, <i>Stojan Novaković and the question of Serbian identity: a view through the literature, language and culture: 1867–1913</i>	516

О ОВОЈ КЊИЗИ

Објављени реферати поднесени су на научном скупу одржаном у Српској академији наука и уметности 1. и 2. новембра 2017. године. Посвећени су Стојану Новаковићу, личности која је испуњавала значајан део научног простора као и политичке сцене Србије у другој половини 19. и почетком 20. века. Реч је о великом историчару и филологу, уз то и истакнутом политичару, државнику и дипломати који нам је из своје разноврсне делатности оставио богату заоставштину. До пре неку деценију Новаковић је спадао у групу оних српских великана прекривених велом заборавља, спомињан махом у радовима који се баве средњим веком или нешто мање од оних који су проучавали Први српски устанак. Недовољно су биле оцењене и његове заслуге за спољнополитичке успехе током последње етапе нововековне Србије. Научни скуп је зато пружио прилику да се на основу нових чињеница до којих се у међувремену дошло или прецизним тумачењем његових објављених сведочанстава, још једном претресу Новаковићева научна дела, студије мемоарског карактера и политички текстови, а затим изнова вреднује његово вишедеценијско суделовање у државној служби, између осталог његов скупштински рад, улога у годинама озбиљних криза, дипломатске мисије или допринос у управљању политиком земље као министра или председника владе.

Уредник

ПОЗДРАВНИ ГОВОР

Накана да нашим претходницима посвећујемо поједине године њихових јубилеја заправо је зачета 2016. године када смо, као кућа, ту годину посветили Јовану Цвијићу. Ову, 2017. годину, посвећујемо Стојану Новаковићу, док ће следећа бити посвећена Михајлу Петровићу Аласу. Договорили смо се и о јединственом обрасцу таквог посвећивања: прво, скуп на коме ће се размотрити разнолике делатности особе коју славимо, друго, изложба посвећена тој особи, која расветљава не само биографске детаље, већ и укупан контекст у коме се деловало и живело, и коначно, треће, монографија о тој личности, у нади, надам се не пустој, да у некој блиској будућности овде у САНУ имамо едицију посвећену нашим великанима.

Избор и редослед ових годишњица нема намеру да успоставља какву вредносну хијерархију у којој ће се прво прослављати они најзначајнији, потом они мање значајни и тако редом. Такав наум био би непристојан, неприхватљив, штавише глуп, али, зашто и то не рећи, чак и када бисмо покушали, изнад наших знања, способности и могућности. Редослед ових годишњица не носи са собом поређење међу изабранима.

Чим смо почели са нашим искреним наумом дочекали су нас мрзовољни мандарини који знају истине сакривене иза фасада званичне историје, постављајући питања о одређеним контроверзама везаним за ове јединствене личности, па и Стојана Новаковића. Држим да су евентуалне заблуде, па и грешке, привилегија људи великих замаха и идеја, а да они који се нису упуштали у грех самосталног мишљења немају такав ризик. Уз то, туђе ставове у туђим временима и обичајима страшно је претенциозно гледати кроз наочаре данашњих схватања и толико нам драге политичке коректности – као да нам обична, грађанска пристојност није довољна.

Стојан Новаковић, који је првобитно, и по мишљењу моје маленкости, много лепше име Коста заменио у Стојан, спада у личности које вас када мало прочепркате по биографији фрустрирају енергијом, различитошћу деловања, визијом – укратко, оне личности које тврдњу да је живот кратак чине опскурном, наговештавајући нам шта је све могуће урадити за живота. Стојан Новаковић, попут Цвијића, два наша председника Академије, својим животима илуструју значење заборављеног појма „јавни радник“, мада никоме не препоручујем да опонаша њихову посвећеност – ради се о посвећености од које ненавикли изгоре. Упоредо са овим скупом већ је изашла монографија са 125 докумената које је

својим уредним и читљивим рукописом на српском, али и на француском језику, исписао Новаковић. У цртицама које назива *Наше стање – белешке једнога њесимисте* (децембар 1874 – март 1875), он са резигнацијом анализира политичку ситуацију и међупартијске обрачуне и деспаратно пита: „Откуд је произишло садашње стање?“ Ради се само о цртицама, без веће амбиције, али извесна трајна начелност и језгровитост несумњиво је узбудљива:

„У партијама имамо само вође, генерале без војске.

Оно што изгледа као војска, то су све најамници плаћени или новцем или изгледом или, ако ничим другим, популарношћу, удовољством својих слабости и сујетом.

Никад не треба способност ради партајства забацивати и њом се не служити.

Још мање неспособности само из партајства под способности примати.

Народ са завишћу, пакошћу, чудноватом тежњом за једнакошћу, самовољан и субјективан, мало образован, ватрен, напрасит, осветљив, злопамтило.

Сва та својства тешко ишчезавају и у најобразованијих синова његових.

За обарање увек доста савезника – у стварању никад ни два сложна.

Све нам је половно.“

У програму листа Видело (децембар 1879) Новаковић лamentsира: „Ко ће измерити дубљину забуне политичке, у којој сваки зна само за себе, у којој сваки о свакоме сумњичи, у којој се преко ноћи мењају вере, у којој нико не зна куд иде други, ни куда иде сам!? „Либералци“ без либерализма, „консервативци“ без консервативизма, „комунци“ без комунизма. Ето слике коју представљају народу, са мајушним изузетком, данас његови прваци, на покуду уставности, а на штету садашњости и будућности народне.“

Без намере да правим насилне и неумесне временске екстраполације нашег усуда у јавном и политичком животу, има извесних историјских искустава која су несрећна константа, попут редова написаних 30. новембра 1908: „Кад сам рекао да не мора Европа одобрити оно што је Аустрија прогласила Зиновјев одговори да се не може водити рат и стога се мора одобрити. Кад сам на то напоменуо да то није по међународном јавном праву – рекао је: жалосно је, али је тако.“

Међутим, Стојан Новаковић се не предаје и то је кључна порука наше две годишњице, што је мало да се назове традицијом, али довољно да не буде случајност већ намера. Дозволите ми да завршим његовим речима које би се и данас, без икакве измене, могле употребити: „Постарајмо се и ми... да се рад на уједињењу народа нашег поведе мирним средствима, средствима еволуције, ... путем просвете и културе, стално, живо, неуморно... Само не клонимо духом... Ова битка је тежа него она оружјем, али у њој нема пораза, победа у њој не изостаје, а када једном дође – она је вечита“. Даме и господо, надајмо се да је тако!

Владимир С. Костић

УВОДНА РЕЧ

Имајући у виду огромну улогу Стојана Новаковића у културном уздизању српског народа, тумачењу његовог језика, утврђивању његове прошлости, затим политичком образовању, обликовању његовог друштвеног бића, предочавању будућности, Српска академија наука и уметности је још давне 1992. године, поводом сто педесет година од његовог рођења, организовала научни скуп – разуме се, њему посвећен. С обзиром на то да је време показало непролазност резултата које нам је Новаковић оставио, и да нова истраживања, на првом месту архивска, и нова тумачења, потврђују основаност подсећања на ову велику личност, тај циљ има и данашњи скуп у поводу 175 година од његовог рођења. Иницијатива председника Владимира С. Костића да Српска академија наука и уметности у оквиру циклуса посвећеног јубилејима истакнутих академика организује сусрет познавалаца Новаковићевог дела, намени му неколико нових књига, и припреми пригодну изложбу зато је потпуно оправдана. Не треба уосталом заборавити и чињеницу да је Стојан Новаковић био у првој групи примљених чланова СКА, а да је од 1906. до смрти 1915. године заузимао место њеног председника.

С тим у вези нагласио бих још само следеће. Новаковићево богато филолошко и историографско дело од преко 400 пописаних објављених ауторских радова представило га је врхунским научником, а затим и многобројни текстови политичке садржине или мемоарског карактера које је написао, а чије ауторство у значајном броју није још откривено, јер су или непотписани или су само шифром обележени, пружили су изванредну основу и за његово вишедеценијско непрекидно суделовање у политици, државним и партијским пословима и у дипломатији. Међутим, његова озбиљна упозорења и драгоцене оцене које је износио у овој области свог занимања, од многих нису довољно прецизно уочени, али му се значајни резултати не могу оспорити. Његов рад је на пример био уграђен у модернизацију српске државе друге половине 19. и почетка 20. века и у утврђивање њеног места у односима европских држава. Посебну улогу Новаковић је имао у оживотворењу идеје о ослобођењу и уједињењу свих делова српског народа. Судбина тог народа о којој је толико знао разматрајући многобројне теме из прошлости, и сазнања о томе која је саопштавао јавности, подстакле су код њега интересовање и за савремена збивања и предодредиле га да уђе у политику и утиче на тадашња кретања. Његова проучавања српског средњовековног простора, посебно узрока пораза са Турцима у 14. и 15. веку, односно краја српских средњовековних држава и резултати до којих је дошао, послужили су му и на пољу текуће савремене

не, првенствено спољне политике. Новаковић је и у томе налазио појаве, пре свега неслогу, које се, како је тврдио, не смеју поновити. Истом циљу је послужило и његово сагледавање настанка и развика српске нововековне државе у условима опасности од спољног непријатеља, а посебно тешког положаја неослобођеног дела српског народа у заграничним крајевима, јер се и из тога могло стећи искуство и извући поука за будућност.

Новаковић најзад, у последњим годинама живота, верујући да ће једнога дана бити задовољена историјска права српског народа за ослобођење и уједињење, без обзира на то да ли ће се то постићи мирним путем или оружјем, није скривао жељу да будућност тог народа буде сасвим усклађена са општим токовима европског развоја. Чврсто уверен да би се из прошлости морало научити којим правцем треба ићи даље, он је до краја живота остао велики приврженик идеје о томе да српски народ има да следи узоре развијених европских народа па и онда када српско питање буде решено: „Морамо гледати у прошлост само да би разумели погрешке или примере које треба избегавати. Треба се окренути новој светлости коју нам отварају сувремене векови и примери великих народа и великих цивилизација. Ту је наше спасење“. Била је то једна од последњих његових порука.

Свему овоме додао бих и то да су угледни појединци у Србији истицали да су Новаковићу његов национални културни рад, његово примерно осећање дужности и неограничена вера у народну будућност помогли да постигне велики успех не само у науци, него и на пољу практичне првенствено спољне политике.

Михаило Војводић

СТОЈАН НОВАКОВИЋ И СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ*

БОРИС МИЛОСАВЉЕВИЋ**

А п с т р а к т. – У раду се приказује неколико аспеката односа Стојана Новаковића и Слободана Јовановића, пре свега у вези са радом у Министарству иностраних дела и Новаковићевој влади, и приватном преписком у којој су основна тема били њихови научни радови. Указује се и на оцене које је Слободан Јовановић оставио о Новаковићевој политичкој делатности, појединим објављеним делима, карактеру и етичким схватањима. Кориштена је архивска грађа из Архива Србије и Архива Српске академије наука и уметности, текстови које је Слободан Јовановић објавио, као и радови из његове заоставштине који су касније објављени.

Кључне речи: Стојан Новаковић, Слободан Јовановић, Министарство иностраних дела, научни радови, политика, наука

Стојан Новаковић (1842–1915) био је старији од Слободана Јовановића (1869–1958) двадесет седам година. Од Слободановог оца Владимира Јовановића (1833–1922) био је млађи девет година. Иако је генерацијски био ближи Владимиру Јовановићу, припадао је различитом нараштају у погледу схватања, осећања и идеја, укључујући и схватање науке.

У *Успоменама* Владимира Јовановића можемо видети његово мишљење о Стојану Новаковићу: „Прво сам тражио катедру политичке економије и науке о финансијама, али књ. намесништво претпостављало је да би ја у том положају исповедао либералне идеје и начела, насупрот конзервативних начела његових. Ту претпоставку био је усвојио Стојан Новаковић, тадашњи министар просвете и црквених дела, који је за љубав министарске столице и плате од некадашњег либерала прерушио се у конзервативца намесничког кова, те није пристао да предложи, да ми се повери жељена катедра у Великој школи. Са истих разлога није ми се хтело дати ни звање библиотекара у Народној библиотеци. Бојало се да у том положају,

* Рад је написан у оквиру пројекта бр. 177011 Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Балканолошки институт САНУ, и-мејл: borismiloss@gmail.com

сличном положају професора у Великој школи, не развијем либералну активност у ширим размерама”.¹

Стојан Новаковићу извесно није био прихватљив радикални либерализам Владимира Јовановића.² И Јован Ристић је сматрао да „либерали од 1858. претерују са својим слободњаштвом”.³ Ако се узму у обзир и гледишта Милана Кујунџића (чији зет је био Стојан Новаковић) сачувана у његовој заоставштини, могу се препознати још неки дубљи разлози одступања од либерала.⁴ Новаковић је био министар просвете у владама Јована Ристића (1873), Аћима Чумића (1874) и Данила Стефановића (1875): „Испрва присталица Ристићев, Новаковић се већ у време Стефановићеве владе убрајао у конзервативце. 1880. био је један од покретача *Видела* и оснивача Напредне странке, а крајем те исте године ступио је у Пироћанчеву владу као министар просвете”.⁵

Везе између Стојана Новаковића и знатно млађег Слободана Јовановића биле су вишеструке. Треба, прво, узети у обзир породичну предисторију Новаковића и

¹ Владимир Јовановић, *Усјомене*, приредио и предговор написао Василије Крестић, Београд: БИГЗ 1988, [Написане око 1920, АСАНУ, Заоставштина Драгослава Страњаковића, 14556/144], (даље: В. Јовановић, *Усјомене* [о. 1920 / 1988]), стр. 282.

² Као противник убијеног кнеза Михаила Владимир Јовановић није могао да добије место у државној служби: „Ристић као намесник није смео узети на себе одговорност за поновно увођење у државну службу тако заклетог противника кнеза Михаила за каквога је важио Владимир”. Вид. Слободан Јовановић, *Владимир Јовановић* [1948 / 1961, 1962, 1991], Сабрана дела, приредили Радован Самарџић и Живорад Стојковић, Београд: БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ, 1990–1991, (даље: СД), XI, стр. 100. Више покушаја његовог запошљавања није успело. Милан Ђ. Милићевић је забележио у свом дневнику да је (15. [27] новембра 1872) дошао код њега у канцеларију Стојан Новаковић: „каже да га нуде катедром Даничевићом у Вел. школи, само да у библиотеци створе место Владимиру Јовановићу”. Потом су Новаковићу нудили место секретара у Министарству просвете, „само да уприне библиотеку”. Новаковић је и то одбио. Милићевић је забележио да је следећег дана (16. [28] новембра 1872) поново разговарао са Стојаном Новаковићем: „Стојан ми каза да се објашњавао с Ристићем о том што га хоће на силу да начине секретаром, али он каже, вели, да се то све чини да се Владимиру отвори место; јер министар финансија Панта [Пантелија Јовановић] Владимира не прима никакo”. Вид. Милан Ђ. Милићевић, *Дневник II* (23. септембар 1872 – 6. април 1877), приредио и предговор написао Петар В. Крестић, Београд: Архив Србије, 2015, стр. 33–34. Владимира Јовановића су поставили за секретара у Министарству унутрашњих дела, а потом у Министарству просвете (Ф. Христић), па у Министарству финансија. Након тога именован је за главног надзорника царинарница у Србији (1875). Вид. В. Јовановић, *Усјомене* [о. 1920 / 1988], стр. 282.

³ С. Јовановић, *Владимир Јовановић* [1948 / 1961, 1962, 1991], СД XI, стр. 98.

⁴ Архив Србије, Фонд Милана Кујунџића – Абердара (МК), 119, Милан Кујунџић, *Материјализам* (психологичне штудије)

⁵ Слободан Јовановић, *Својан Новаковић*, Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, III, Загреб: Библиографски завод, 1928, стр. 104.

Јовановића, делом везану за Шабац који је, како бележи Јеврем Грујић, био „после Београда прва варош српска и у житељству и у трговини и у просвети”.⁶ И Јовановићи и Новаковићи били су у првим деценијама XIX века шабачки варошани. Многе чувене деветнаестовековне београдске породице пореклом су из Шапца.

Слободан Јовановић се школовао у Београдској гимназији по програму на чије састављање је велики утицај имао Стојан Новаковић као министар просвете. Јовановић је оставио критички коментар овог школског програма: „Мишљење је било опште, па је њему подлегао и Новаковић да су тзв. позитивне науке основа и општег образовања и моралног васпитања. У име новог реалног правца прогонио се из средњошколске наставе стари хуманизам са класичним језицима”.⁷ Иако је позитивизам превладавао, настави српског језика и књижевности Стојан Новаковић је дао „не само доста, него и сувише места”: „[Школски] Програм од 1881. постао је удружењем оновремене материјалистичке филозофије и личне љубави министра просвете Новаковића за филологију”.⁸ Јовановић је дао повољну оцену наставног кадра своје школе, који је бирао Стојан Новаковић: „Прикупио је ту најбоље снаге, без обзира на њихове године и њихова политичка уверења”.⁹

Слободан Јовановић је након завршетка студија и повратка из Париза у Београд пет година радио у Министарству иностраних дела Краљевине Србије (1892–1897).¹⁰ У свом познатом тексту о Стојану Новаковићу написаном на Крфу 1917. године, забележио је како су се упознали: „Ја сам познао Стојана Новаковића под јесен 1893. Ја сам био постављен за писара у нашем посланству у Цариграду, и отишао сам да се о својој новој служби обавестим код Новаковића, који је годинама провео као наш посланик у Цариграду. Новаковић ме је изненадио кроткошћу свога израза

⁶ Јеврем Грујић, *Зайиси Јеврема Грујића*, Књига друга, Београд: Зборник за ИЈКСН, Прво одељење, књ. 9, СКА, 1923, стр. 23.

⁷ Слободан Јовановић, *Све своје средњошколско образовање*, Споменица о стогодишњици Прве мушке гимназије у Београду, Београд: Штампарија Драг. Грегорић, Кнегиње Олге 21, 1939, (даље: ССП [1939]), стр. 310. Уп. *Закон о изменама и дојунама у Закону о устројству гимназија од 16. [28] септембра 1863. год.* (19. [31] март 1881) у: Петар А. Типа, *Гимназија Краља Александра I у XIX веку. Грађа за историју овог завода*. Прикупио Петар А. Типа у: Извештај о Гимназији Краља Александра за школску 1899–1900 годину, Београд 1900, стр. 148–151.

⁸ Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, II (1878–1889), [1927, 1934], СД V, стр. 75.

⁹ Слободан Јовановић, *Све своје средњошколско образовање*, ССП [1939], стр. 311.

¹⁰ Слободан Јовановић је у државну службу ступио 1892. као писар 2. класе Првостепеног суда Округа подунавског у Београду (14. [26] марта 1892). Након образовања нове либералске владе, Слободан Јовановић је постављен 20. августа [1. септембра] 1892. године за писара 2. класе Министарства иностраних дела. Архив Србије, Министарство иностраних дела, Административно одељење (АС, МИД–А), 1892, 9483; Српске новине, 25. август [6. септембар] 1892.

и смерношћу свога држања. По свом раду књижевник и политичар у исто време, он је по својој појави био само књижевник, и ништа друго. Немогуће је изгледати већма кабинетски човек од њега. Имао је снебивљив кратковид поглед и жалостан преплашен осмејак Ђуре Даничића, повијена списатељска леђа, и у целом држању нешто тешко и опуштено. Говор му је био врло тих, али врло артикулисан, са нечим једнолико запевајућим. Говорио је течно, као из књиге – с обртурама и сувише књижевним, као да не разговара, него декламује своје расправе. На том првом састанку, он ми се учинио један постарији господин врло благ и врло дидактичан¹¹. Може се рећи да је разговор, обављен у Новаковићевом винограду, представљао увод у вишегодишњу сарадњу Стојана Новаковића и Слободана Јовановића.

Слободан Јовановић је краљевим указом од 14. [26] маја 1894. године унапређен у секретара 5. класе у Министарству иностраних дела.¹² Као шеф Политичко-просветног одељења званог Пропаганда, главне послове обављао је у сарадњи са Просветним одбором, чији је био деловођа.¹³ Пошто је мандат чланова Просветног одбора трајао три године, поново су за чланове Одбора именована (11. [23] фебруара 1894, прва влада Ђорђа Симића) три права члана Српске краљевске академије, архимандрит Нићифор Дучић (председник), и професори историје на Великој школи, Љубомир Ковачевић и Панта Срећковић, бивши окружни начелник (Дучић и Срећковић били су чланови намесничког Просветног одбора из 1868). За члана Просветног одбора именован је (20. маја [1. јуна] 1894. године) и Стојан Новаковић, државни саветник и бивши посланик у Цариграду.¹⁴ На седницама (састанцима) Просветног одбора Слободан Јовановић је реферисао о свим важнијим предме-

¹¹ Слободан Јовановић, [Стојан Новаковић. *Личне усјомене* (Крф 1917), Споменица Стојана Новаковића, СКЗ Београд 1921, стр. 83–115, *Моји савременици*, Виндзор, Канада 1962, Портрети из историје и књижевности, МС/ СКЗ, Нови Сад – Београд 1963], СД XI, стр. 117.

¹² Архив Србије, МИД–А, XIII, 3027; *СН* (19 [31] мај 1894).

¹³ Пропагандном службом пре Јовановића руководили су Владимир Карић (1885/89), Бранислав Нушић (1889), Михаило Ристић (1890/93) и Светислав Симић (1893/94). Шефови Пропаганде не наводе се у државним календарима. Шематизми Министарства иностраних дела (систематизација радних места) који се наводе у Деловодном протоколу Административног одељења МИД, не налазе се у грађи Архива Србије, нити у архиви Министарства спољних послова РС.

¹⁴ Краљ Александар је 9. [21] маја 1894. године укинуо Устав из 1888. [1889]. Влада Светомира Николајевића (од 21. марта [2. априла]) подноси оставку, али краљевом одлуком наставља да обавља дужност у истом саставу. Сима Лозанић, који је остао министар иностраних дела, за члана Просветног одбора именован је Стојан Новаковића, државног саветника и бившег посланика у Цариграду (20. мај [1. јун] 1894). АС, МИД–ПП, 1894, 523, I, пп бр. 794, Просветни одбор, Решење, Београд, 20. мај [1. јун] 1894; АС, МИД–ПП, 1894, 523, I, пп бр. 792, Стојан Новаковић Сими Лозанићу, министру иностраних дела, Београд, 6. [18] јун 1894.

тима достављеним његовом одељењу,¹⁵ углавном представкама физичких лица и предлозима дипломатско-конзуларних представништава (Цариград, Солун, Битољ, Скопље, Приштина) и царинарница (Рашка, Јавор). У Одбору је преглед аката и формулисање решења обављао Новаковић, који је, како напомиње Јовановић, међу члановима Одбора једини имао дугогодишње административно искуство. Јовановић је писао јуна 1894. Михаилу Ристићу у Цариград: „од кад је Новаковић ушао, што он каже, сви усвоје“;¹⁶ што и касније у тексту писаном 1917. потврђује: „није се може бити ни један пут десило да је одбор решио друкчије него што је Новаковић предложио“.¹⁷ Пошто су министри иностраних дела најчешће усвајали мишљење Просветног одбора, они су, у ствари, прихватили Новаковићеве савете.¹⁸

Из тог времена сачуван је један допис Стојана Новаковића Слободану Јовановићу од 9. [21] фебруара 1895. године у којем тражи турски закон о јавној настави „(наравно у преводу каквом год) или барем ону тачку из њега која се тиче наших школа?“¹⁹

Напредњачка влада на челу са Стојаном Новаковићем образована је 25. јуна [7. јула] 1895. године.²⁰ Као председник Министарског савета и министар иностраних дела (од 25. јуна [7. јула] 1895), Стојан Новаковић се није „ограничавао на послове свога Министарства; он је носио целу владу на својим леђима“: „Велика већина његових министара били су нови људи, који су тада први пут ушли у владу (Љубомир Ковачевић, Арон Нинчић, Михаило Петковић, Стеван Поповић, Вучко Стојановић). Сви су они обучавани и упућивани од Новаковића као да би му били секретари, а не министри. Он је нарочито имао много посла са Министарством финансија, које је због преговора о конверзији државних дугова постало најважније од свих министарстава, и у коме је Новаковић радио безмало исто толико колико и министар финансија“.²¹ Новаковић је навикао да послове сам обавља: „у нашој

¹⁵ У записницима Просветног одбора, скупови чланова се у почетку називају седницама, а касније састанцима.

¹⁶ Архив САНУ, ЗМР, 14243/4098, Слободан Јовановић Михаилу Ристићу, Београд, 15/27. јун 1894.

¹⁷ Слободан Јовановић, *Стојан Новаковић* [1917 / 1921], стр. 117.

¹⁸ О начину рада Просветног одбора вид. Слободан Јовановић, *Стојан Новаковић* [1917 / 1921], стр. 117–120.

¹⁹ АСАНУ, ЗСЈ, 14891/58, Стојан Новаковић Слободану Јовановићу, Београд 9. [21] фебруар 1895.

²⁰ О догађајима у Министарству иностраних дела који су претходили образовању Новаковићеве владе вид. више у Борис Милосављевић, *Слободан Јовановић у Министарству иностраних дела (1892–1897). Шеф Просветног одељења (Пројекат)*, II, Зборник Матице српске за историју 93 (2016), стр. 11–18.

²¹ Слободан Јовановић, *Стојан Новаковић*, стр. 121. Уп. Јован М. Јовановић, *Новаковић у дипломатији*, Споменица Стојана Новаковића, Београд: СКЗ 1921, стр. 185 и даље.

парламентарној историји ретко је кад један кабинет тако висио о једном човеку као Новаковићев кабинет о Новаковићу”.²²

Пошто није поставио начелника Министарства иностраних дела, нити шефа Политичког одељења, водио је послове Политичког и Просветног одељења са два секретара (Слободаном Јовановићем и Драгомиром М. Јанковићем) и једним писаром (др Милошем М. Петронијевићем).²³ Драгоцен је запис Слободана Јовановића о Новаковићевом раду у министарству: „Нама чиновницима Новаковић је дао одмах осетити да није онакав министар какве смо дотле имали. Под његовим претходницима, шефови одељења радили су више или мање шта су хтели, подносећи министру већ готове ствари на потпис. Нити је он њима давао каква претходна упутства, нити су их они од њега тражили... Новаковић је одмах вратио шефове одељења на њихово место. Прво јутро када сам пред њега изашао, он ми је рекао да је он сâм прегледао сву `пошту`, издвојио акте мога одељења, и забележио на свакоме шта има да се ради. Ја сам био изненађен. То је било први пут да је министар прочитао акте мога одељења пре мене, и тачно одредио он сâм шта имам да радим“.²⁴

После извесног времена Новаковић је за вршиоца дужности начелника Министарства иностраних дела поставио Павла Маринковића,²⁵ сина министра унутрашњих дела Димитрија Маринковића: „Павле је одмах затражио да, прескачући две-три класе, буде постављен од секретара Посланства [у Петрограду] за начелника Министарства спољашњих послова. Новаковић, који је држао то министарство, био је старовременски министар коме овакво прескакање класа није ишло у главу, а ни сам Павлов отац није имао у тим стварима модерније погледе. Павле се морао задовољити тиме да, остајући секретар, буде одређен за вршиоца дужности начелника“.²⁶ Павле Маринковић је „замишљао да ће уз Новаковића бити једна врста вице-министра, више политички, него административни помагач. Новаковић се понашао према њему као према обичном чиновнику и није се с њиме саветовао о политичким питањима. Озловољен, Павле је пустио да му више или мање све

²² Слободан Јовановић, *Својан Новаковић* [1917 / 1921], стр. 121.

²³ *Државни календар* (1896), стр. 179. Уп. *Српске новине*, 3. [15] децембар 1894.

²⁴ Слободан Јовановић, *Својан Новаковић* [1917/1921], стр. 121.

²⁵ Слободан Јовановић је био близак друг Павла Маринковића (са којим је у то време делио многа начелна политичка гледишта). Осим службених депеша, Јовановић и Маринковић водили су и паралелну приватну преписку, као што су приватну преписку у то време водили Јовановић и Михаило Ристић. Маринковић је из Петрограда писао и Стојану Новаковићу. Ове преписке су делимично сачуване.

²⁶ Слободан Јовановић, *Павле Маринковић* [текст је датиран 15. априла 1948, а објављен два пута 1962. године у посебном отиску *Гласа Канадских Срба* и у: Слободан Јовановић, *Моји савременици*, Виндзор: Авала, 1962. Текст је први пут објављен у земљи у једанаестом тому Сабраних дела из 1991], СД XI, стр. 284.

послове преотму шефови одељења. За себе је задржао у ствари само Пресбиро. Како је Павлу изгледало, он и Новаковић требало би да промене места. Са својом канцеларијском вредноћом, Новаковић би ван сваке сумње био бољи начеленик од њега, али би зато он са својом смелијом политичком иницијативом био бољи министар од Новаковића. На дну душе Павле је био разочаран. [...] Сит начелниковања уз Новаковића, он затражи једно мање посланство у коме би он био шеф. Новаковић га постави за отправника послова у Атини“ (1. [13] фебруара 1896).²⁷ Касније је за начелника постављен Михаило К. Цукић (син Косте Цукића), који је дуго био у немилости краља Милана (Цукићи су припадали најужем кругу краљице Наталије).²⁸ Слободан Јовановић је записао да је Новаковић „био у забуни кад год је требало правити указе“: „није познавао људе, осећао је да их не познаје, и ни са једним кандидатом није био сигуран да га треба поставити. Најмања ствар коју би случајно чуо против кога кандидата могла је да га поколеба. Немајући својих људи на које би озбиљно држао, он је често примао она лица која би му препоручио двор или клуб странке. Чак место начелника иностраних дела није попунио по свом избору. Размишљао се ваздан, докле једнога дана краљица Наталија није заискала то место за једнога свог кандидата, и он јој га дао“.²⁹

Више разлога и околности је довело до тога да Слободан Јовановић постане Новаковићев најближи сарадник. Новаковићева канцеларија, као министра иностраних дела и министра-председника, налазила се у Министарству иностраних дела. У спољној политици Новаковић се углавном бавио македонским питањем, односно пословима пропаганде, а Јовановић је био шеф Пропаганде. Новаковић је већ добро познавао Слободана Јовановића, на кога се и навикао током рада у Просветном одбору. Јовановић је био упућен и у веома поверљива и деликатна питања, као што су депеше размењиване између краља Милана и Стојана Новаковића у време њиховог сукоба: „Овај сукоб Новаковићеве владе са краљем Миланом, колико знам, није објављен нигде. Мени је он познат стога што сам у то време био Новаковићев секретар и имао у рукама депеше које су ишле између краља Милана и Новаковића. Оне нису завођене у службени протокол и Новаковић их је задржавао код себе“.³⁰

²⁷ *Истио*.

²⁸ Указом од 22. априла [4. маја] 1896. године, за начелника 3. класе постављен је Михаило (Миша) К. Цукић (члан Либералне странке), књиговођа 1. класе Пореске управе (Министарства финансија и народне привреде), *Српске новине*, 25. април [7. мај] 1896). О њему вид. Миомир Миленовић (ур. *Политике*), *Цукић Миша (Михаило)*, [у:] Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, IV, ур. С. Станојевић, Загреб: Библиографски завод, 1929, стр. 927–928; Милан Јовановић Стојимировић, *Коста Цукић*, [у:] Силуете старог Београда, Београд: Просвета, 2008, стр. 635.

²⁹ Слободан Јовановић, *Стојан Новаковић* [1917 / 1921], стр. 136.

³⁰ Слободан Јовановић, *Влада Александра Обреновића I (1889–1897)*, [1931], СД VI, стр. 291,

Као непосредни сведок и учесник Слободан Јовановић је оставио веома позвано тумачење Новаковићеве политике. Новаковић, који је за македонско питање био најбољи стручњак „не само међу политичарима, него и иначе“³¹ лично је руководио пословима пропаганде. Јовановић је записао да су сви који су радили у Македонији сматрали да се не може „ни са Турцима нити са Грцима“. Свакодневно је слушао у Министарству да „с Турцима не вреди лепо, да њима ваља показати песницу, да је Стамболов добио бугарске владике тек онда када је стао претити мобилизацијом“.³² Новаковић је, међутим, проценио да је могуће истовремено радити са османском државном влашћу и са Васељенском патријаршијом: „За разлику од осталих наших људи Новаковић није питао да ли се с киме може, него да ли се с киме мора, и када је једном нашао, да се и с Портом и с Патријаршијом мора, он је без обзира на све сметње, покушао да се и једној и другој страни приближи. Главни разлог који се наводио против његовога туркофилства био је овај: нашто вечито нудити наше пријатељство Порти, када нам је она на све могуће начине дала разумети да јој није стало до нашега пријатељства? Што јој се више удварамо, све ћемо јој бити јефтинији. На ово се могло одговорити да треба умети истрајати, јер је политичка ситуација тако променљива да лако може доћи тренутак када ће наше пријатељство требати Порти“.³³ Новаковић је настојао да Османско царство призна постојање српске народности у сва три македонска вилајета тако што ће се признати српска црква путем постављања српских владика под јурисдикцијом Васељенске патријаршије, „али без шизме, у оквиру и с пристанком саме [Васељенске] патријаршије, која би у извесним епархијама поставила српске владике“: „начинити у томе смислу погодбу с Патријаршијом посредством Порте, која би више или мање принудила Патријаршију на погодбу; одржавати добре односе с Бугарском, али опет зато не изгубити поверење Порте, које нам је било потребније од бугарског пријатељства; као стожер све те дипломатске игре узети Русију, која је уживала велики углед на Патријаршији, уливала велики страх Порти, и, после пада Стамболова, почела опет добијати утицај у Софији“.³⁴ Новаковић је као посланик у Цариграду (1886–1891) стекао искуство да се ништа

фн. 1. Слободан Јовановић није био ангажован око послова везаних за конверзију државних дугова, којима се Новаковић бавио у Министарству финансија. Вид. Слободан Јовановић, *Најредњачка влада*, [у:] исто, стр. 288–329; Михаило Војводић, *Финансије Србије и наоружање војске – два значајна ишћања из програма Новаковићеве владе*, [у:] Стојан Новаковић у служби националних и државних интереса, прир. Василије Крестић, Београд: СКЗ, 2012, стр. 230–242.

³¹ Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, II (1878–1889), [1927, 1934], СД V, стр. 309.

³² Слободан Јовановић, *Стојан Новаковић* [1917 / 1921], стр. 132.

³³ *Исто*, 132–133.

³⁴ *Исто*, 132.

не може постићи само сопственим радом, без помоћи великих сила, а да је међу њима једино Русија „вољна да нас колико-толико помаже у нашим националним захтевима. Тиме се објашњује зашто је као министар иностраних дела, био један од највећих русофила које смо имали“.³⁵ Новаковић је искористио тренутак кад је Османско царство запало у неприлике због јерменског питања. Пошто је у исто време умро грчки владика у Призрену, „захваљујући нешто Порти, а нешто Русији, Новаковић успе код Патријаршије да за новог владика дође Србин“.³⁶ Јовановић сведочи да се тек после овог успеха почело увиђати „да се српске владике могу добити и дипломатским путем, без шизме и без мобилизације“.³⁷ Закључио је да је овакву политику могао да смисли и неко други, али да је „у тој политици могао истрајати само [Новаковић] са својим огромним стрпљењем“, пошто су „и Грци и Турци били вештаци у одуговлачењу“.³⁸ Било је послова које је Новаковић „покренуо још осамдесетих година као цариградски посланик, и видео их решена тек деведесетих година као министар иностраних дела“: „Врло често, када је једна ствар изгледала већ свршена, искрсла би тек нека ситница, због које се морало почињати све из почетка. Новаковића није мрзило да и по стоти пут почиње све из почетка исто онако мирно, исто онако смишљено, исто онако методично као и први пут. Он се није љутио на сметње, па чак ни на подвале, као што се није љутио ни на рђаво време. Имао је једну филозофску способност да се мири с оним што је неизбежно, и уколико је успевао, то је било једном неуморном истрајношћу. То је био онај исти човек који је увек држао једну расправу у раду, и чим би једну свршио, одмах почињао другу, и који је, у своје време, узимао да издаје библиографију српске књижевности сâм, без секретара. Те навике сталног методичног рада биле су му добро дошле као министру иностраних дела“.³⁹ Слободан Јовановић не сматра, наравно, да је то универзални образац, већ да се приликом оцењивања увек морају узети у обзир околности: „Има ситуација за које се тражи брзина мишљења и смелост одлучивања... Има других опет, када се до успеха може доћи само пипавим радом, слажући по једном плану сићушна зрнца једно уз друго. Новаковић се нашао у оваквој једној ситуацији, и сасвим [је] био подесан за њу“.⁴⁰ Јовановић је описао и како је Новаковић припремао Нацрт устава, поступно и

³⁵ *Истио*, 126. Уп. становиште Јована М. Јовановића да су „само Руси сигурни, много спори, али сигурни“, [у:] *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*, Београд: Г. Кон, 1938, стр. 82, 132.

³⁶ Слободан Јовановић, *Сѝојан Новаковић* [1917 / 1921], стр. 133.

³⁷ *Истио*.

³⁸ *Истио*.

³⁹ *Истио*.

⁴⁰ *Истио*.

брижљиво, сасвим сам, „без ичије помоћи, за неколико дана, радећи понајвише ноћу, јер је дању био јако заузет“.⁴¹

С друге стране, треба имати у виду да рад за који је Стојан Новаковић био „подесан“ у спољној политици, није исто што и рад у унутрашњој политици. Слободан Јовановић критички анализира Новаковићеве процене краља и радикала: „Новаковић се преварио у томе што је мислио да ће краљ Александар гледати на радикални збор његовим очима, с оне висине са које један кабинетски политичар гледа покрете `неразложне гомиле`. За време тога збора он је радио канцеларијске послове као и обично и није му падало ни на ум да таква улична гунгула може толико узбудити једнога краља да овај промени целу своју политику. Он није познавао прилепчиву моћ великих народних манифестација ни слабости једнога неврастеничнога краља, неспособнога да нађе свој пут и да га се држи. Њему је недостајала психолошка проницљивост. Професор спојен са бирократом, он је јасно видео правила по којима ваља радити, али није умео да чита у душу људима са којима ваља радити“.⁴² Са Новаковићевим психолошким профилом везана је била, међутим, његова етика дужности: „Његово је начело било да `министар не треба никад да мисли на субјективно осећање сигурности или несигурности, које може да има, већ треба с пуном силом да ради до последњег дана задатке који су пред њим`. Ја сам га запитао једном шта ће Влада радити ако противници [карлсбадског] аранжмана буду изашли из скупштине? Је ли Влада сигурна да ће у том случају бити кворума? Новаковић ме погледа као из сна тргнут: `На то видите нисам помишљао...` Поћута један тренутак, па онда чисто запоја својим дрхтавим гласом: `Влада ће, господине, чинити оно што јој дужност према отаџбини наређује, а њени противници нека раде како је њима воља`. И он одмахну руком као да одиста не вреди ни мислити о томе шта ће његови противници радити“.⁴³ Слободан Јовановић је оставио и сведочанство о првом сусрету Стојана Новаковића као председника министарства са својим старим противником, митрополитом Михаилом.⁴⁴

Рад Новаковићеве владе је касније (1901) критиковао Никола Јовановић (Американац), бивши конзул у Лондону, у *Вечерњим новостима*. Слободан Јовановић, тада професор Правног факултета (1901), уреднику новина упутио је деманти, указујући на нетачности изнесене критике. Новаковић је у то време, као посланик у

⁴¹ *Истио*, стр. 135.

⁴² *Истио*, стр. 136.

⁴³ *Истио*, стр. 124.

⁴⁴ *Истио*, стр. 125.

Петрограду, био одсутан из Београда.⁴⁵ Никола Јовановић (Американац) је тврдио да је Стојан Новаковић „свео политички делокруг Србије на један једини Косовски вилајет“, односно да се није бавио српским питањем у Македонији. Слободан Јовановић је указивао на нетачности изнесене критике: „ја [се] не бих јављао с овом исправком, да ствар, о којој је реч, не знам случајно боље од г. Јовановића; да г. Новаковић, који је сада на страни, самим тим није спречен да одмах демантује наводе г. Јовановића, и да ови наводи не значе најтежу оптужбу која се, у данашње време, може подићи против једног српског министра“.⁴⁶ Слободан Јовановић је нагласио да је Новаковић први шеф владе и министар иностраних дела који је „с довољно енергије“ протествовао против ограничавања српског становништва на Косовски вилајет: „Кад је постао министар спољашњих послова, г. Новаковић се нашао пред тим фактом, да турска влада (та иста коју г. Јовановић [Американац] данас брани од ‘кавгаџијске политике Стојана Новаковића’) признаје Србе само у Косовском вилајету. У другим вилајетима, специјално у вилајетима солунском и битољском, она је забрањивала да се и српске школе отварају под изговором да ту нема Срба“.⁴⁷ Слободан Јовановић је био Новаковићев најближи сарадник („ја сам био секретар г. Новаковића за време његовог последњег мандата“)⁴⁸ и непосредни сведок и учесник рада у врху извршне власти, посебно рада на пословима пропаганде, а у употреби јавне речи изузетно опрезан, због чега његовим оценама треба поклонити пажњу. У овом демантију Јовановић наглашава да је на Новаковићево тражење („захтев“) повучена забрана рада српских школа у Солунском и Битољском вилајету: „Он [Новаковић] је захтевао да се дигне забрана против српских школа у вилајетима солунском и битољском. На његов захтев то је било и учињено, и што г. Јовановић [Американац] може, у прилог својој политици пријатељства с Турском, да наводи ‘и онај лепо низ српских школа у битољском и солунском вилајету’, за то има заслуге, ја бих рекао, тај исти г. Новаковић, за кога г. Јовановић тако олако тврди да ван Косовског вилајета није ништа ‘практички’ урадио“.⁴⁹ Јовановић Американац, који „се клања до земље дипломатској вештини г. Ђорђа Симића“, није одговорио на Јовановићево тврђење („Новаковићево заузимање за српске школе у вилајетима солунском

⁴⁵ Слободан Јовановић је упутио два дописа, *Ради истине. Писмо уреднику ‘Вечерњих новостии’*, Вечерње новости, бр. 217 (9. [22] август 1901), 1 и *Завршан одговор. Писмо уреднику ‘Вечерњих новостии’*, Вечерње новости, бр. 220 (12. [25] август 1901), стр. 1. Вид. Слободан Јовановић, *Нейзонајни радови*, ур. Д. Иванић, С. Војиновић, Београд: Филип Вишњић, 2005, (даље: НР), стр. 209.

⁴⁶ Слободан Јовановић, *Ради истине* (9. [22] август 1901), НР, 210.

⁴⁷ *Истио*.

⁴⁸ *Истио*, стр. 209.

⁴⁹ *Истио* и *Завршан одговор* (12. [25] август 1901), 210; НР, 209–212. Уп. Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, II (1878–1889), [1927, 1934], СД V, стр. 308–309.

и битољском“).⁵⁰ До допуштања отварања српских школа дошло је под притиском из Београда, у време наредне владе, када је Османско царство заратило са Грчком (1897). Као што је Јовановић указао Новаковић је послове радио темељно, поступно, стрпљиво и промишљено. Слободан Јовановић и Јован М. Јовановић сагласни су у оцени да су се резултати Новаковићевог рада показали „под другим владама, доцније“.⁵¹ Новаковићева влада нпр. није стигла да реши скопљанско владичанско питање, „али га је снажно покренула“.⁵² Наредна, Симићева влада водила је рачуна о Новаковићевом мишљењу у свим „под њим отвореним питањима (школе, скопљанска владичанска столица, Хиландар, Дечанско, школске књиге)“.⁵³ Из тог времена сачуван је један Новаковићев допис Слободану Јовановићу од 15. [27] јануара 1897. године у вези са једним нацртом текста који се припремао у влади.⁵⁴

* * *

Стојан Новаковић је објавио *Душанов законик* 1898. године.⁵⁵ Примерак књиге послао је Слободану Јовановићу, свом некадашњем сараднику у Министарству иностраних дела. По повратку из Енглеске, где је боравио током лета, годину дана по преласку на Велику школу, Слободан Јовановић се у писму захваљује на књизи и пореди енглески средњовековни парламент и српске средњовековне саборе о којима је Новаковић писао у предговору, а спомиње и политичке околности у земљи. Писмо представља и сведочанство о природи односа између Стојана Новаковића и Слободана Јовановића, који је поред размене научног мишљења и љубазности, представљао и размену политичких мишљења, а понекад и порука:

„Београд, 21. септембар 1898.

Поштовани господине,

Хитам да Вам благодарим на великој доброту коју сте имали доставити ми, преко г. Васића, Ваше најновије дело о Душановом Законику.

⁵⁰ Слободан Јовановић, *Завршан одговор* (12. [25] август 1901), НР, стр. 211.

⁵¹ Јован М. Јовановић, *Новаковић у дипломатији*, Споменица Стојана Новаковића, Београд: СКЗ 1921, стр. 187. Уп. Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, II (1878–1889), [1927, 1934], СД V, стр. 308–309.

⁵² *Исто*.

⁵³ Јован М. Јовановић, *Новаковић у дипломатији*, Споменица Стојана Новаковића, Београд: СКЗ 1921, стр. 189.

⁵⁴ АСАНУ, ЗСЈ, 14891/59, Стојан Новаковић Слободану Јовановићу, Београд, 15. [27] јануар 1897.

⁵⁵ *Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354*. Наново издао и објаснио Стојан Новаковић, 91. издање Задужбине Илије М. Коларца, Београд 1898.

Прелиставајући га синоћ, наишао сам на велики број података који ће ми добро доћи за моја предавања. Учинило ми се врло карактеристично да се код нас у 14. веку још једнако знало само за великашку Скупштину, док се у Енглеској већ 1295. помиње један парламенат, у ком су и неплеменити сталези били представљени.⁵⁶ Привукла ми је за тим пажњу и сама природа законодавне радње наших сабора: она се више састојала у обнављању и нострификовању правила која су се обичајем постепено развила, него у правом стварању закона. Али, у томе погледу, наши сабори не би чинили изузетак, пошто се законодавна радња, у правом смислу творачка, как[в]у ми данас знамо, тек од Француске револуције почиње јављати код скупштина.

Ја сам овај распуст провео сав у Лондону, одакле сам се тек пре неки дан вратио, и још нисам стигао да се разберем међу свакојаким новостима, којих је Београд, као обично, пун, и које се међусобно потиру. Држим да ће Вас интересовати да чујете да се између разних министарских комбинација помиње и једна напредњачко-радикална, с Вама на челу.

Ваш покорни слуга,

Слободан Јовановић⁵⁷

Слободан Јовановић је у *Браничу* исте године (1898) објавио приказ *Душановој законика* који је приредио Стојан Новаковић.⁵⁸ У приказу је указао да је друго Новаковићево издање *Душановој законика* потпуно различито од претходног (објављеног 28 година раније). Реч је пре свега о редоследу чланова *Законика*. У првом издању Новаковић је покушао логички да распореди чланове законика. У новом издању остали су како стоје у изворном тексту (текстовима): „Разлика између овога издања и онога, које је угледало света пре двадесет и осам година, толика је, да су то управо два различна посла. Док су у ранијем издању чланци старога рукописа били распоређени самим писцем како се њему најлогичније чинило, у садашњем издању чланци ти задржани су у реду самог рукописа. Такође је важна новина што је објављено свих двадесет преписа, са свима потребним примедбама о њиховом међусобном односу и о времену њихова постања“.⁵⁹ Треба имати у виду велики значај тумачења преписа *Душановој законика* за разматрање питања континуитета у српској историји.⁶⁰

⁵⁶ У оригиналу Јовановић не ставља тачку иза 14 и 1295.

⁵⁷ АС, СН, 1566, Слободан Јовановић Стојану Новаковићу о *Душановом законик*у, Београд, 21. септембар [3. октобар] 1898.

⁵⁸ Слободан Јовановић, *Законик Стефана Душана цара српској 1349. и 1354*. Наново издао и објаснио Стојан Новаковић, 91. издање Задужбине Илије М. Коларца, Београд 1898, [*Бранич* 5 (1898), стр. 729–730], СД XI, стр. 589.

⁵⁹ *Истио*.

⁶⁰ Више у: Борис Милосављевић, *Дојринос Александра Соловјева истраживању и разумевању континуитета у српској историји*, 125 година од рођења Александра Васиљевича Соловјева, уре-

Јовановић је указао на важност другог дела књиге у којем је текст *Законика* „преписан садашњим правописом и члан по члан објашњен”.⁶¹ Посебно је истакао Новаковићево разматрање сабора у старој српској држави: „Ту је покушано да се изведе историјско развиће његово, утврди његов састав и обележе његове атрибуције, па је начињено и упоређење између њега и сличних установа на западу и у Византији”.⁶² Наредне године Слободан Јовановић је објавио студију о дводомном систему у којој је анализирао развој парламентарног система у Енглеској. Указао је да су почетком XIII века барони оружјем устали против краља и да је он повељом (*Magna Charta, Great Charter*) свечано морао признати још једну власт поред своје, „један савет [састављен] од архиепископа, епископа, абата, грофова, барона и свих непосредних вазала круне”.⁶³ У тексту, као и у писму које је послао Новаковићу, упоредио је енглески средњовековни систем са српским: „Тај савет који је Велика повеља предвидела био је уосталом једна господска скупштина; он нас опомиње на сабор у нашој старој држави (који се такође састављао само од свештенства и од властеле) и да се на њему остало, данас би у Енглеској постојао Лордовски дом и ништа крај њега. Али ето где се већ у другој половини XIII века тај савет толико раширио да је примио у своју средину још и представнике нижег племства и варошког реда”.⁶⁴ Упућује на Новаковићев предговор издању *Душановој законика*.⁶⁵

Слободан Јовановић је у *Новој искри* 1900. године приказао Новаковићево дело *Српска књија, њени њродавци и чииаоци у XIX веку* (1900), где је подвукао значај књиге за одржавање и унапређивање духовних веза српског народа: „Али ако је могућно путем царинских тарифа ослабити, па и пресећи економски саобраћај између појединих делова раскомаданог Српства, из тога још не излази да би се сличним средствима могао спречити између њих и духовни саобраћај. Тамо где српска роба не доспева доспеће српска књига. За њу не постоје границе: она је, како г Новаковић вели, `крилата`. Не мора се чекати на политичко уједињење, па да се нашим књижевним производима обезбеди прођа по свим српским крајевима”.⁶⁶

дници Зоран С. Мирковић и Нина Кршљанин, Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 2016, стр. 77–100.

⁶¹ Слободан Јовановић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354*. Наново издао и објаснио Стојан Новаковић, 91. издање Задужбине Илије М. Коларца, Београд 1898, [*Бранич* 5 (1898), стр. 729–730], СД XI, стр. 589

⁶² Исто.

⁶³ Слободан Јовановић, *О дводомном систему, („ошћамјано из Бранича”)* Београд: Штампарија Д. Димитријевића, Иван-бегова ул. бр. 1, 1899, стр. 4.

⁶⁴ Исто.

⁶⁵ Исто, стр. 4, фн. 4.

⁶⁶ Слободан Јовановић [С. Ј], *Српска књија, њени њродавци и чииаоци у XIX веку*. Пред осви-так XX века разматрао и бележио Стојан Новаковић. Издање Српске књижевне задруге. Београд, 1900, [*Нова искра*, Београд, 2/1900, 94–95], СД XI, 875–878.

Наредне године у *Српском књижевном гласнику* Слободан Јовановић (потписан са х) објавио је белешку о Новаковићевом раду „Букурешки уговор од 1812. и Србија. Прилози дипломатској историји обновљене Србије” (1901).⁶⁷

На основу писма Слободана Јовановића Стојану Новаковићу од 11. [24] новембра 1901. године, можемо видети да је Новаковић послао писмо Јовановићу 5. [18] новембра у којем је изнео замерке Јовановићевој оцени Милана Пироћанца.⁶⁸ Захваљујући одговору Слободана Јовановића можемо јасније сагледати разлике у његовим оценама Пироћанца и Гарашанина:

„Београд, 11. новембар 1901.

Поштовани Господине,

Примио сам, пре неки дан, преко г. С. [ветислава] Симића Ваше писмо од 5. о[вог]. м[есеца]. Ја Вам благодарим усрдно на пријатељској оцени моје расправе. Замерке које чините мојој расправи без сумње, су основане: Мени је само жао што је мојом невештином, испало да сам ја нападао Пироћанца. Моја намера то није била. Ја сам напао, и хтео сам напасти Гарашанина; то не кријем. Али, што се тиче Пироћанца, ја сам мислио да покажем да он није био аустрофил већ западњак; да се у прилог западњачкој политици могу навести разлози који нису од мале вредности, и да смо ми од Пироћанчеве западњачке политике имали ту корист што смо се благодарећи њој, ослободили оног сентименталног патриотизма који нас је раније на толике погрешке наводио. Може бити, ја сам, као што велите, ставио на рачун Пироћанцу много више русофобије но што му припада, али на то ме је навела његова брошура о Међународном положају Србије [...].⁶⁹

Сачувано је и писмо Слободана Јовановића Стојану Новаковићу од 13. [26] априла 1903. године у којем га обавештава да је примио Новаковићев сепарат („расправу“) о Ичковом миру (1903).⁷⁰ Даје, као и обично у писмима Новаковићу, своју оцену политичке ситуације: „Из новина видите јамачно каква је ситуација

⁶⁷ Слободан Јовановић [х], *Букурешки уговор од 1812. и Србија. Прилози дипломатској историји обновљене Србије* – расправа г. Стојана Новаковића, Српски књижевни гласник, 1/1901, II/4, 313–314.

⁶⁸ АС, СН, 1567, Слободан Јовановић Стојану Новаковићу [о Милану Пироћанцу и Милутину Гарашанину], Београд, 11. [24] новембар 1901.

⁶⁹ *Исто*.

⁷⁰ Стојан Новаковић, *Ичков мир: њокушај нейосредној измирења Србије и Турске 1806–1807*, политичко-историјска студија Стојана Новаковића, [Глас СКА 66 (1903), стр. 25–149], Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1903, [сепарат], стр. 25–149.

код нас. На мене она прави [...] исти такав утисак какав и она ситуација под Владаном [Ђорђевићем].⁷¹ Наредног месеца догодио се Мајски преврат.

Слободан Јовановић је у тексту под насловом *Карађорђе и његове војводе* приказаном на скупу Академије друштвених наука 1937. године истакао значај Новаковићевог „Уставног питања и закона Карађорђевог времена“, које је својевремено приказао у *Архиву за правне и друштвене науке* (1908):⁷² „Новаковић је хтео да покаже да борба Карађорђа и великих војвода није била просто `отимање око власти`, како би Вук рекао, и да њу треба схватити као процес стварања и утврђивања врховне власти у ослобођеној Србији.“⁷³ Јовановић је нагласио да је Новаковић који је био и политичар и историчар боље разумевао партијско-политичку страну Првог српског устанка од других историчара.⁷⁴

Слободан Јовановић је 1912. године у *Архиву за правне и друштвене науке* приказао и Новаковићеву студију *Двадесет година уставне историје у Србији 1883–1903.* у којој је Новаковић описао своју владу у чијем раду је учествовао и Јовановић: „У свом излагању г. Новаковић се старао да буде што непристраснији и безличнији. Он без сумње има својих антипатија и симпатија (на пр. краљ Милан у својој завршној фази, после абдикације, очевидно му удара на нерве), али ипак, код њега је јача од свега другог тежња да историјски факт забележи такав какав је. У својим дугогодишњим историчарским студијама [Новаковић] је стекао навике хладног проматрања и тачног бележења, које га више не остављају никада. И отуда долази да на пр. чак и о свом властитом министровању г. Новаковић говори на један незаинтересован начин. Ово треба тим више истаћи што наши државници, у својим успоменама, скоро по правилу, пишу о свом раду у стилу накнадне рекламе, а о својој личности у тону нимало уздржаног дивљења.“⁷⁵ О Стојану Новаковићу, који је умро 1915. године, написао

⁷¹ АС, СН, 1568, Слободан Јовановић Стојану Новаковићу, Београд 13. [26] април 1903. За разлику од претходних сачуваних писама ово је писано нечитким рукописом, па се не може са сигурношћу одредити ни датум (у сваком случају април 1903).

⁷² Слободан Јовановић, *Стојан Новаковић, Уставно питање и закони Карађорђевог времена. Студија о постојању и развоју врховне и средишње власти у Србији. 1805–1811*, Београд 1907, IV + 132; 80, [Архив за правне и друштвене науке, 1908, VI/2, 169–173], СД XI, стр. 603–608. Слободан Јовановић, *Карађорђе и његове војводе* (приказано на скупу Академије друштвених наука 7. 10. 1937), [Глас Српске Краљевске Академије, 1938, Други разред, Философско-филолошке и историјске науке, 91, CLXXIX, 1–28], СД XI, стр. 17–37.

⁷³ *Исто*, стр. 20.

⁷⁴ *Исто*, стр. 17.

⁷⁵ Стојан Новаковић, *Двадесет година уставне историје у Србији, 1883–1903*, Београд, 1912, издање Књижарнице С. Б. Цвијановића, [Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1912, XII/5,

је на Крфу 1917. свој познати текст у којем је оцене Новаковићевог политичког рада и карактера допунио личним сведочанствима и успоменама. О Новаковићу је објавио и чланак у *Полиџици* 1926. године,⁷⁶ а написао је и део одреднице за Станојевићеву *Енциклопедију*.⁷⁷

Слободан Јовановић је, сумирајући свој однос са Стојаном Новаковићем, записао да после рада у влади више није „имао прилике да се нађе с њиме на каквом заједничком послу“. Када је покренут *Српски књижевни гласник*, Павле Поповић је разговарао са Стојаном Новаковићем, који му је говорио „да су чланци у *Гласнику* кратки и површни – све изгледа писано на брзу руку“. Новаковић је „навикао на старе часописе у којима су чланци били читаве студије, настављане кроз неколико бројева [...]“: „Да себе сама скрати на меру *Гласникову*, изгледало му је права ампутација, и кад му је Поповић затражио чланак за *Гласник*, он му је, после једног узалудног покушаја рекао: `Не могу вам ништа дати: ја почнем чланак, а изађе књига`“.⁷⁸

Слободан Јовановић је у Српској краљевској академији био члан Одбора за правни и друштвени живот, еснафе, задруге, старо и обичајно право, редове становништва, цркву, на чијем челу је био Стојан Новаковић (1910).⁷⁹ Крајем 1911. године на свечаном скупу одржаном у Другој београдској гимназији Новаковић је, као председник Српске краљевске академије, позвао Јовановића да прочита своју приступну академску беседу, након чега га је прогласио за редовног члана Академије.⁸⁰

У свом тексту посвећеном Новаковићу Јовановић подсећа да је „Новаковић провео неколико година на страни као посланик у Цариграду, Паризу, Петрограду“: „Када је навршио године за пуну пензију, вратио се у Србију, узео наново Напредну странку у своје руке, и ушао у Народну скупштину. Из тога доба имам само једну јачу успомену на њега. То је било за време Анексионе кризе. У оној општој забуни и узбуђењу, ја сам осетио потребу да се видим са својим старим шефом из Министарства иностраних дела, а изгледа да је и он волео мене да види. Ја сам га потражио у његовом винограду, где сам га и пре петнаест година први пут посетио. Био

385–391], СД XI, стр. 609–614.

⁷⁶ Слободан Јовановић, *Стојан Новаковић*, Политика 23/6651 (30. октобар 1926), 1.

⁷⁷ Слободан Јовановић, *Стојан Новаковић*, Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, III, Загреб: Библиографски завод, 1928, стр. 104.

⁷⁸ Слободан Јовановић, *Владимир Јовановић* [1948 / 1961, 1962, 1991], СД XI, стр. 111.

⁷⁹ Слободан Јовановић је постао дописни члан СКА 1905. године. За редовног члана изабран је 1908, а проглашен крајем 1911. године. Вид. Сима Ђирковић, *Слободан Јовановић – академик и његов председник Академије*, Слободан Јовановић – личност и дело: зборник радова са научног скупа одржаног од 17. до 20. фебруара 1997. године, ур. Миодраг Јовичић, Београд: САНУ, 1998, 15.

⁸⁰ *Истио*.

је миран као увек, али испод те спољашње мирноће крила се дубока уцвељеност. У једном тренутку није могао ни он више да се савлада. `Све је`, рече, `пропало, пропало бар за мене и моје вршњаке из доба кнеза Михаила. Она Србија коју смо ми замишљали, Србија уједињена са Босном и Херцеговином, сама свој господар на Балкану, та Србија није више могућна. Може бити, ви ћете млађи ипак успети да нађете неки нов правац и неки нов идеал. Ми смо и сувише стари да гајимо нове наде, и морамо лећи у гроб са тешком раном на срцу` ... Сутра дан, прва ствар коју сам чуо на улици, била је та да је Новаковић синоћ говорио у Скупштини, да је покушавао да храбри своје другове, који су били клонули, и да је пример тога старца који се упркос свему не подаје очајању, много учинио да се подигне дух у народних посланика. Ја сам може бити једини знао да је све то Новаковић радио `са тешком раном на срцу`⁸¹

Слободан Јовановић је у тексту објављеном на насловној страни *Полиџике* 30. октобра 1926. године дао сажет преглед политичког рада Стојана Новаковића. Нагласио је да је као напредњачки министар просвете (1880–1883) увео опште образовање за сву децу у Србији: „До његовог *Закона о основним школама* од 31. децембра 1882, [12. јануара 1883] није се узимало свако дете у школу [...] У вези с обавезном основном наставом Новаковић је завео и многе друге новине које су биле потребне ради стварања што веће и што бољег учитељског кадра. [...] У средњим школама Новаковић је променио наставни програм. Новаковићев програм остао је у важности деценијама, и по њему су се читави нараштаји васпитавали“. Када је постао посланик у Цариграду (од 1885) „на томе положају он је опет био министар просвете, али не за Србију, него за Македонију“. Јовановић истиче да је „више или мање сâм на своју руку, без много потпоре из Београда, Новаковић приметну борбу против бугарске пропаганде“. Поново је дао и преглед рада Новаковићеве владе (од 1895): „Македонија је и тада била његова главна брига. [...] Новаковић је склонио Патријаршију да постави српскога владика у Призрену. Убрзо затим покренуо је питање и о српском владици у Скопљу, али баш онда када је око тога био највећма заузет, он је пао с владе. За време своје владе био је успео још и у томе да Порта, бар у начелу, допусти отварање српских школа у Битољском и Солунском вилајету. Слободан Јовановић закључује да је „Новаковић био више национално-културни радник него политичар“. Овде Јовановић подразумева да је појам *йолийичар* добио и једно негативно значење. Новаковић је имао виши циљ. Политиком се бавио „само с тога што је у његово доба наше национално-културно питање било првенствено политичко питање. У своме раду Новаковић је имао више професорске истрајности и методичности него политичарске борбености и довитљивости, али његово при-

⁸¹ Слободан Јовановић, *Стојан Новаковић*, СД XI, стр. 139.

мерно осећање дужности и неограничена вера у народну будућност помогле су му да он и на пољу практичне политике постигне велике успехе“.⁸²

* * *

Генерациске разлике које су раздвајале Владимира Јовановића и скоро десет година млађег Стојана Новаковића, с друге стране пружале су бољу могућност за веће разумевање између Новаковића и скоро три деценије млађег Слободана Јовановића. За разлику од Владимира, који се искључиво држао круга либерала, Слободан Јовановић је рано почео да сарађује у заједничким подухватима са школским друговима који су били из напредњачких породица (круг окупљен око политичког и књижевног листа *Ред*). Промена напредњачке политике, од проаустријске политике према политици ослонца на Русију, још више је брисала разлике између либерала и напредњака, који уосталом и нису имали посебних теоријских политичких разлика. Били су сложни, на пример, у погледу неопходности успостављања дводомног система и забринути због успеха радикалске демагогије. Слободан Јовановић је добро разумео Новаковићево стрпљиво и поступно, стратешко и дипломатско вођење националне политике, које се веома разликовало од омладинских и либералских замисли о начину на који ће доћи до ослобођења и уједињења. Наравно, увек треба водити рачуна о историјским околностима, које су пружале различите могућности за политичко деловање.

Поред савета које је могао да добије од оца, Слободан Јовановић се раду у самом врху извршне власти учио од Новаковића, шефа владе са дугогодишњим административним искуством. Новаковић и Јовановић били су истовремено учесници и сведоци политичких догађаја и процеса, да би потом, као научници, са дистанце описали исте догађаје. Новаковићев научни рад ближи је Слободану Јовановићу и методолошки и по научним дисциплинама од рада Владимира Јовановића, који је припадао генерацији која није раздвајала научну од просветитељске делатности.

Веза између Стојана Новаковића која је започела на раду у влади, пре свега на побољшавању положаја Срба ван Србије на подручју Старе Србије и Македоније, продужена је и после пада Новаковићеве владе. Иако је сачувано, односно доступно само неколико писама Слободана Јовановића Стојану Новаковићу, из њиховог тона и садржаја могло би се претпоставити да су били у више-мање редовној преписци. Теме су обично биле научна питања и политичке околности у земљи. У Српској краљевској академији Јовановић је био члан одбора на чијем челу је био Новаковић. Осим што је поштовао Новаковића као патриоту („национално-културног радника“) и непристрасног научника, Слободан Јовановић је могао да види и да у

⁸² Слободан Јовановић, *Стојан Новаковић*, Политика 23/6651 (30. октобар 1926), 1.

појединим случајевима политичко искуство може бити велики ослонац у тумачењу политичких догађаја из прошлости, као и да посвећеност науци може допринети схватањима која дају вишу моралну димензију политици, чинећи је државништвом и врлином у једном дубљем, платоновском смислу, који је Јовановић подразумевао.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

НЕОБЈАВЉЕНА АРХИВСКА ГРАЂА

Архив Србије (АС)
Министарство иностраних дела (АС, МИД)
Политичко одељење (АС, МИД-ПО)
Политичко-просветно одељење (АС, МИД-ПП)
Административно одељење (АС, МИД-А)
Посланство у Цариграду (АС, МИД-ПсЦ), несређена грађа
Фонд Милутина Гарашанина (АС, МГ)
Фонд Стојана Новаковића (АС, СН)
Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ)
Заоставштина Слободана Јовановића (АСАНУ, ЗСЈ)
Заоставштина Михаила Ристића (АСАНУ, ЗМР)

РАДОВИ СТОЈАНА НОВАКОВИЋА

ИДСН — Стојан Новаковић, *Изабрана дела Стојана Новаковића* I–VII, XI, XIV, XVI, XVII, Београд: ЗУНС, 2000–2007.

Новаковић, Стојан, *Уставно питање и закони Крађорђева времена* [Издање Задужбине Илије М. Коларца, 1907], Вакрск државе српске, ИДСН V, стр. 263–384.

Стојан Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354.* Наново издао и објаснио Стојан Новаковић, Београд: 91. издање Задужбине Илије М. Коларца, 1898.

Стојан Новаковић, *Ичков мир: њокушај непосредног измирења Србије и Турске 1806–1807, историјско-историјска студија Стојана Новаковића*, [Глас СКА 66 (1903), стр. 25–149], Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1903, [сепарат], стр. 25–149.

РАДОВИ СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА

СД — Слободан Јовановић, *Сабрана дела* I–XII, приредили Радован Самарџић и Живорад Стојковић, Београд: БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ, 1990–1991.

НР — Слободан Јовановић, *Непознати радови 1892–1902*, приредио С. Војиновић, поговори: С. Војиновић, „Слободан Јовановић у овој књизи” и Душан Иванић, „Изазови сабраних списа”, Београд: Филип Вишњић, 2005.

Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића II (1878–1889)*, [1927, 1934], СД V.

- Слободан Јовановић, *Влада Александра Обреновића I (1889–1897)*, [1931], СД VI.
- Слободан Јовановић, *Стојан Новаковић. Личне усјомене (Крф 1917)*, [Споменица Стојана Новаковића, Београд: СКЗ 1921, стр. 83–115, *Моји савременици*, Виндзор, Канада 1962, Портрети из историје и књижевности, МС / СКЗ, Нови Сад – Београд 1963], СД XI, стр. 117–139.
- Слободан Јовановић, *Стојан Новаковић*, Политика 23/6651, 30. октобар 1926, стр. 1.
- Слободан Јовановић, *Стојан Новаковић*, Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, III, Загреб: Библиографски завод, 1928, стр. 104, [део одреднице].
- Слободан Јовановић, *Карађорђе и његове војводе*, СД XI, стр. 17–37.
- Слободан Јовановић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354.* Наново издао и објаснио Стојан Новаковић, 91. издање Задужбине Илије М. Коларца, Београд 1898, [Бранич 5 (1898), стр. 729–730], СД XI, стр. 589
- Слободан Јовановић, *О дводомном сисџему, („ошџамџано из Бранича“)* Београд: Штампарија Д. Димитријевића, Иван-бегова ул. бр. 1, 1899
- Слободан Јовановић [х], *Букурешки ујовор од 1812. и Србија. Прилози дијломатској историји обнове Србије* – расправа г. Стојана Новаковића, Српски књижевни гласник, 1/1901, II/4, стр. 313–314.
- Слободан Јовановић, *Павле Маринковић* [текст је датиран 15. априла 1948, а објављен два пута 1962. године у посебном отиску *Гласа Канадских Срба и у: Слободан Јовановић, Моји савременици*, Виндзор: Авала, 1962. Текст је први пут објављен у земљи у једанаестом тому Сабраних дела из 1991], СД XI, стр. 267–296.

СТАРИЈА ЛИТЕРАТУРА

- Грујић, Јеврем, *Зайиси Јеврема Грујића*, Књига друга, Београд: Зборник за ИЈКСН, Прво одељење, књ. 9, СКА, 1923
- Јовановић, Јован М., *Новаковић у дијломатџији*, у: Споменица Ст. Новаковића, Београд: СКЗ, 1921, стр. 157–219.
- Јовановић, Јован М., *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*, Београд: Г. Кон, 1938.
- Миленовић, Миомир (ур. *Полиџике*), *Џукић Миша (Михаило)*, [у:] Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, IV, ур. С. Станојевић, Загреб: Библиографски завод, 1929, стр. 927–928
- Милићевић, Милан Ђ., *Дневник II* (23. септембар 1872 – 6. април 1877), приредио и предговор написао Петар В. Крестић, Београд: Архив Србије, 2015.
- ССП — *Сџоменица о сџојодишњици Прве мушке џмназије у Беоџраду*, Београд: Штампарија Драг. Грегорић, Кнегиње Олге 21, 1939.
- Стојимировић Јовановић, Милан, *Сиљуџе сџароџ Беоџрада*. Треће допуњено издање, избор и предговор Божидар Ковачевић, Београд: Просвета, 2008.
- Типа, Петар А., *Гимназија Краља Александра I у XIX веку*. Грађа за историју овог завода. Прикупио Петар А. Типа у: Извештај о гимназији Краља Александра за школску 1899–1900 годину, Београд 1900.

НОВИЈА ЛИТЕРАТУРА

- Војводић, Михаило, *Стојан Новаковић и Владимир Карић*, Београд: Архив Србије, Сџо, 2003.
- Војводић, Михаило, *Стојан Новаковић у служби националних и државних инџереса*, предговор Василије Ђ. Крестић, Београд: СКЗ, 2012.

Милосављевић, Борис, *Слободан Јовановић у Министарству иностраних дела (1892–1897) I*, ЗМСИ 92, 2015, стр. 39–59.

Милосављевић, Борис, *Слободан Јовановић у Министарству иностраних дела (1892–1897). Шеф Просветног одељења (Пропаганда) II*, ЗМСИ 93, 2016, стр. 7–31.

Милосављевић, Борис, *Дојринос Александра Соловјева израживању и разумевању континуитета у српској историји*, 125 година од рођења Александра Васиљевича Соловјева, уредници Зоран С. Мирковић и Нина Кршљанин, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 2016.

Милосављевић, Борис, *Слободан Јовановић. Теорија*, Београд: Балканолошки институт САНУ, 2017.

Ђирковић, Сима, *Слободан Јовановић – академик и председник Академије*, Слободан Јовановић – личност и дело: зборник радова са научног скупа одржаног од 17. до 20. фебруара 1997. године, ур. Миодраг Јовичић, Београд: САНУ, 1998, 13–21.

Boris Milosavljević

STOJAN NOVAKOVIĆ AND SLOBODAN JOVANOVIĆ

S u m m a r y

The work shows several aspects of relation between Stojan Novaković and Slobodan Jovanović, mainly regarding Jovanović's work in the Ministry of Foreign Affairs in Novaković's government and their private correspondence whose main topic were their scholarly works. Evaluations which Slobodan Jovanović left regarding Novaković's political activities, some of his works, his character and ethical views are also included in the work. Archive materials from Archive of Serbia and SASA Archives were used, as well as articles which Slobodan Jovanović published, and works from his legacy which were published later.